

AN-NABİĞA AD-DUBYANI
HAYATI VE ESERİ HAKKINDA ARAŞTIRMALAR

(Geçen sayıdan devam)

AHMED ATEŞ

İKİNCİ KISIM

I. Eseri.

Mevcut kaynakların verdiği imkân nisbetinde hâl tercümesi anlatılmış olan an-Nabiğa'nın bugün elimizde uzunca mensur ve müseccâ bir methiyesi ile bir *Diwan*'ı vardır.

Müseccâ medhiye, daha evvel de bahsedildiği gibi (*Şarkiyat Mecmuası*, I, 32 v.d.), al-Hârit için söylenilmiş olup, metni, hemen hemen aynı olarak, iki yerde muhafaza edilmiştir¹. Son kısımları biraz değişik bir hâlde *Muruc ad-dahab*'da bulunmaktadır². Her ne kadar *Ağani* sâhibi bu parçanın Hassan b. Tâbit tarafından söylenmiş olduğunu ileri sürüyorsa da³, bizzat metin bu fikrin doğru olmadığını gösterir. Çünkü burada esirlerin bırakılması rica edilmektedir ve metin al-Hârit al-A'rac ile al-Mundir'in mukayesesini ihtiva eder. Binaenaleyh bu parça 554'te bu iki hükümdar arasında vukua gelen ve al-Mundir'in katli ile nihayet bulan hâdiseye taallük etmektedir. Bundan başka Hassân'ın Gassanîlerden esir kurtarmak için her hangi bir teşebbüste bulunduğu rivâyet edilmiş değildir. Şu hâlde göre, bu parçanın hakikaten an-Nabiğa'ya âit olması çok mümkün ve muhtemeldir.

1) *Diwan*'ı ve rivâyetleri.

Onun *Diwan*'ına gelince, bunun ilk toplayıcıları hakkında maalesef o kadar fazla mâlûmatımız yoktur. İbn an-Nadîm meşhur *al-Fihrist*'inde şunları zikreder :

¹ *At-Tuhfat al-bahîya*, s. 38—39; *Ağani*, XIV, 3—4.

² III, 204.

³ *Ağani*, XIV, 4.

Aşma^{ci} (ölm. 216; s. 157), Sukkarî (ölm. 275; s. 78), Abu'l-^{ci}Abbas Ta^{ci}lab (ölm. 290; s. 74), al-Qāsim al-Anbārî'nin oğlu olup, 328'de vefat etmiş olan Abu Bakr Muḥ. b. al-Qāsim (s. 75).

Bunlardan başka Aşma^{ci}'nin toplamış olduğu *aş-Şu^{ci}ara^{ci} as-sitta* mecmuasında divanı bulunan ilk şâir an-Nābiğa ad-Dubyānî'dir.

Bu rivâyetlerin hangilerinin bize kadar geldiğini anlamak için bugün elimizde bulunan tabırları gözden geçirmek lâzımdır.

1. H. Derenbourg, *Le Divân de Nâbiğa Dhobyânî, texte arabe, publié pour la première fois, suivi d'une traduction française* (J A, 1868'den ayrı basım) (= D). Bu basmada esas Supplément arabe, nr. 1425 (al-A^{ci}lam aş-Şantamari'nin *aş-Şu^{ci}ara^{ci} as-sitta* şerhi), Suppl. arabe, nr. 1424 (yine aynı eser), Wien 446 (Ba^{ci}alyüsi'nin İmrü'ulqays, an-Nābiğa, 'Alqama divanları şerhi) ve Gotha 547 (*aş-Şu^{ci}ara^{ci} as-sitta* divânları) yazmalarıdır. Bundan başka bâzı şevâhid kitaplarından da istifade edilmiştir.

2. W. Ahlwardt, *al-Iqd at-tamin... The Divans of the six ancient Arabic Poets*, London, 1870 (s. 2—32, 164—178, 208—213 an-Nābiğa'ya âittir) (= A). Bu basmanın da esası Derenbourg'un yazmaları olup, ona ilâveten, Escorial'deki 299 numaralı yazma ile Leiden'deki 580 numaralı yazmalarla da mukabele etmiştir. Bundan başka Ahlwardt muhtelif eserlerde gördüğü ve divanda bulunmayan beyitleri de bunun sonuna ilâve etmiştir.

3. *al-Macmû al-muštamil 'alā xamsa dawāwin min aş'ar al-'Arab*, Kahire, 1293. *Awwaluhu Diwân an-Nabiğa ma'a şarhihi li'wazir ... al-Batalyüsi* (s. 2—79) (= C). Bu kitapta an-Nābiğa'ya âit olan kısım, Derenbourg'un daha evvel istifade etmiş bulunduğu, fakat şerh kısımlarını neşretmediği Wien 446 yazmasındandır.

4. Louis Cheikho, *K. Şu^{ci}arā^{ci} an-naşraniya. I. fi şu^{ci}arā^{ci} al-cāhiliya. Les Poètes arabes chrétiens*, Beyrouth, 1890 (An-Nābiğa s. 640—732) (= J). Buradaki Nābiğa divanı ve haşiyede bulunan şerh tamamıyla *Xamsa Dawāwin*'nin kopyası olup, hatta ondaki bâzı yanlışlar da aynen burada tekrar edilmiştir¹. Şu kadar var ki, kasideler alfabe sırasına konulmuş ve müellifin muhtelif eserlerde gördüğü ve an-Nābiğa'ya âit olan parçalar buraya alınmıştır.

¹ Meselâ s. 23 str. 3'te bulunan hârr kelimesi manâsız ve hakikatta hazz olmak lâzım geldiği hâlde, s. 665 str. 4'te aynen muhafaza edilmiştir.

5. David de Günzburg, *Extraits du Dîwân de Nâbiga (al-Muzaffariya, Sbornik statey učenikov professora Barona Viktora Romanoviça Rozena ko dnyu dvadsatipyatiletiya ego pervoy leksi...*, Petersburg, 1897, s. 167—252) (= G).

6. H. Derenbourg, *Nâbiga Dhobyânî inédit, d'après le manuscrit arabe 65 de la collection Schefer (JA, 1899 'dan ayrı baskı) (= D²).*

7. Muştafâ as-Saqqâ², *Muxtar aş-şi'r al-cahilî*, I, Kahire, 1929 /1348 (s. 71—144, an-Nabiğa'nın şiirleri). Hiç bir yazmadan istifade edilmiş olmayıp, Derenbourg'un ilk tabının aynen tekrarıdır.

Diwan'ın bu basmalarının dayandığı yazmalardan başka, neşredilmemiş veya neşirlerde istifade edilmemiş olan aşağıdaki yazmaları da vardır:

I. İleride (bk. burada s. 97 v.dd.) geniş bir şekilde bahis mevzuu edilecek olan İbn as-Sikkî gibi büyük bir diltcinin şerhi ile *Diwân*'ın tamamıyla müstakil bir rivâyetini ihtiva eden Ahmed III., nr. 2653 nüshası (istinsahı: 618 h.);

II. Vatican nüshası (nr. 1193, varak 7 — 58; bk. G. Levi della Vida, *Elenco dei manoscritti arabi islamici della Biblioteca Vaticana*, Vatican, 1935, *Studi e testi*, nr. 67, s. 186). 52 parça şiiri ihtivâ ve burada nr. 5 ve 6'da bahsedilen basmaların rivâyetlerine benzeyen bir rivâyeti temsil eder;

III. Feyzullah Efendi Kütüphanesi, nr. 166², varak 176^b — 195^b. 26 parça şiiri ihtivâ eden bu nüshada beyitler arasında meşhur *al-Hamâsa* şârihi al-Xatîb at-Tabrizî'den geldiği kaydedilen kelime mânâları bulunmaktadır. Bu nüsha bütünü ile burada nr. 1 ve 2'de bahsedilen rivâyetin aynıdır;

IV. Kahire'de Dar al-Kutub al-Mişiya'de bulunan iki nüsha (nr. adab 7727 ve adab 617; bk. *Fihris*, VII, 148 ve III, 150). Bunların her ikisi de çok yeni nüshalar olduğu gibi (sırası ile 1112 ve 1248 h. tarihli nüshalardır), haklarındaki bilginin azlığına rağmen, burada nr. 1, 2 ve III'de bahsedilen yazmalar ile aynı zümreden gibi görünmektedirler. Aynı kütüphanede bulunan ve aslının nerede olduğu zikredilmeyen fotoğraf nüsha (bk. *Fihris*,

VII, 169) burada I'da bahsedilen nüshanın aynı olan başka bir nüshadan gelmiş olabilir.

Bunlar arasında nr. 1, 2, 7, III. ve IV. tamamıyla aynı malzemeyi ihtiva eder ve hepsi 2'nin alındığı yazmalardan gelmektedir. Bunlar 31 parçayı ihtiva eder ki, ikisinin an-Nâbîğa'nın olmadığı ve onun hicviyesinin cevabı olduğu kaydedilmiştir. Geri kalan 29 şiirin 24'ü Aşma'î'nin rivâyeti, son 5 şiir ise, *riwāya gayr al-Aşma'î* şeklinde gösterilir ki, bunu İbn as-Sikkî't'in muasırı olan aṭ-Ṭūsi toplamıştır¹. Bu şahıs galiba an-Nâbîğa'nın şiirlerini ayrıca da toplamış ve şerh etmiştir. Çünkü elimizdeki divanda (varak 46^a) *وروى الطوسي بعد هذا البيت* kaydı bulunduğu gibi, *Mu'cam ma'sta'cam*'da V, 14'de geçen Ubayr ve al-Kawâtil adlı yerlerden bahsedildikten sonra², *ذكر ذلك كله الطوسي* deniliyor. Şu kadar var ki, nr. 1 ve 2'nin notlarında, nâşirlerin muhtelif eserlerde tesadüf ettikleri, fakat divanda bulunmayan bâzı parçalar ve beyitler de vardır.

Nr. 3 ve 4'te aynı malzemeyi ihtivâ eder. Burada 30 parça ile müteferrik beyitler vardır. Bunun da esası Aşma'î'nin rivâyet ettiği 24 parça olup, buna Ṭūsi tarafından ilâve edilmiş olan 5 parça hakkında hiç bir izahat yoktur. Fakat o parçalar da burada tamamen mevcuttur. Yalnız burada kasidelerin tertibi ilk rivâyetten farklıdır.

Bizzat yazmalara istinaden verilen bu mâlûmat, elimizdeki İbn as-Sikkî't şerhinde gösterilen rivâyet ihtilâfları hakkındaki mâlûmatla mukayese edilecek olursa, ilk 24 parçanın sırf al-Aşma'î tarafından rivâyet edildiği fikrini biraz tashih etmek icap edecek gibi görünmektedir. Zira aşağıda görülen cedveldeki rivâyet ayrılıkları gösteriyor ki, bu rivâyet sırf bir Aşma'î rivâyeti olmayıp, elimizdeki diğer rivâyetler gibi karışıktır.

¹ Bk. Derenbourg, s. 64. Bu zâtın hal tercümesi için bk. *Fihrist*, s. 74; Anbari, *Nuzhat al-alibba'*, s. 241; Yâqut, *İrşad*, V, 299.

² I, 63.

Beyit	D, A	İbn as-Sikkit (=I)	Abū 'Ubayda	Aşma'î
1	ذو حساً	حسم	ذو حسى	—
2	فجتمع الاشراج	فمنعرج الاسواق	فمجتمع الاشراج	—
3	فكفكفت	فاسبل	فكفكفت	فكفكفت
9	وقد حال هم	وقد حال هم	ولكن هما	—
9	مكان الشغاف	دخول الشغاف	مكان الشغاف	—
13	الراقون	الراقون	الحاوون	—
13	تطلقه ظوراً وطوراً	تراسلهم عصراً وعصراً	تطلقه ظوراً وطوراً	—
19	هلهل	لهله	هلهل	—
21	امة	امة	امة	—
25	العرب	العرب	—	الجرب

Not : Burada *Diwān* III. (=D²) rivâyet ihtilâfları pek çok olduğu için seçilmiştir. Bundan başka, Abū 'Ubayda rivâyeti diğerlerinden ayrıldığı vakit, şerhleri aşağı yukarı menfi bir «appareil critique» verdiğiinden, *Diwān*'daki rivâyete Aşma'î'nin de iştirak etmiş olduğu, haklı olarak, düşünülebilirse de, bâzı ihmaller olacağı nazarı itibare alınarak, burada ihtiyatlı hareket etmek için vazih bir kayıtla Aşma'î'nin rivâyeti olduğu söylenmeyen nüsha farkları ayrıca gösterilmedi.

Bu cedvelden anlaşılıyor ki, bu zümreden olan divânlar, hiç olmazsa Aşma'î kadar, Abū 'Ubayda rivâyetini taşımaktadır —cedvele göre, hatta munhasıran Abu 'Ubayda rivâyetidir—. O hâlde bunlar da karışıktır. İbn as-Sikkit bu rivâyetlerde aldanmış, hataya düşmüş olabilir de, biraz ileride bahsedilecek olan Günzburg'un neşrettiği ve bunlarda müstakil olan diğer rivâyet de bunu takviye etmektedir. Çünkü Aşma'î rivâyeti orada da ekseriya Abū 'Amr aş-Şaybânî rivâyeti ile karışık bulunmaktadır¹.

Nr. 5'e gelince, bu Petersburg Üniversitesi'nde bulunan bir yazmadan alınmış olup, mâhiyet ve muhteva bakımından, evvelkilerden çok farklıdır². 54 kaside veya parçayı ihtiva eden bu

¹ Derenbourg², s. 11. Metin kısmında şimdiye kadar yaptığım mukabelelerin hiç birinde İbn as-Sikkit'in yanıldığına şahit olmadım.

² Temin edemediğimiz bu eser için bk. Derenbourg², s. 9—15.

divanı kimin topladığı belli değildir. Nüshada yazılı olduğuna göre, bu şiirler, Aşma'î, Abu 'Ubayda, Abu 'Amr ve İbn al-A'râbî'den rivâyet olunmaktadır. İlk zümrede zikredilen eserlerde bulunan ve Aşma'î'ye isnat olunan 24 parça burada da mevcuttur. Yalnız pek az miktarda rivâyet farkları vardır. Abū 'Ubayda ile diğerlerine âit olan kısımları birbirinden kat'î olarak ayırmağa imkân yoktur.

Günzburg, Mubarrad'in (ölm. 285/998) *al-Kāmil*'i, Abū'l-Farac al-İsbahānî'nin (ölm. 356/967) *Ağani*'si, al-Amidî'nin (ölm. 371/987) *al-Muwazana*'si gibi kitaplarda zikredilmiş olan şiirlerle elinde mevcut olan şiirleri mukabele etmiş ve görmüştür ki, bu kitaplarda bulunan parçalar Ahlwardt, Derenbourg ve Cheikho'nun tablalarından ziyâde kendi neşrettiği bu yazmaya uymaktadır. Bir de mezkûr basmalara esas olan nüshaların Magrib yazısı ile yazılmış olduğu nazarı dikkatini celbetmiştir¹. Halbuki kendisinin kullandığı yazma şark nesihî iledir. İşte bu suretle bir «riwâya gayr al-Aşma'î» şeklinde görülen bu eseri, Günzburg, bir tarafta as-Sukkari'nin an-Nābiğa divanını rivâyet ettiği zikredilmesine, diğer taraftan Petersburg nüshasında zikredilen Aşma'î'den başka Abū 'Ubayda, Abū 'Amr ve İbn al-A'râbî'nin as-Sukkari'den biraz evvel yaşadıklarına bakarak, bu nüshada görülen rivâyetin as-Sukkari'nin rivâyeti olduğunu istidlâl etmektedir. Bundan şu netice çıkar ki, an-Nābiğa divanının yalnız iki rivâyeti, yâni Aşma'î ve as-Sukkari rivâyeti, mevcuttur. Halbuki Derenbourg'un gösterdiği gibi, bir üçüncü ve dördüncü rivâyet daha kabûl etmek lâzımdır. Çünkü al-Maydānî'nin *Amtal al-'Arab*'ı ile *Xizānat al-adab* gibi eserlerde mevcut olan şiir parçalarına bakılırsa, bunlar ne birbirine ve ne de yukarıda kabûl ettiğimiz Aşma'î rivâyeti ile Petersburg nüshasında bulunup da Günzburg tarafından as-Sukkari'ye isnat edilen rivâyetlere uymaktadır. 3 veya 4 rivâyet mevcut olduğu sâbit olduktan sonra, Günzburg'un yaptığı gibi, râvisi mâlûm olmayan bir rivâyeti kat'î olarak as-Sukkari'ye isnat etmek mümkün değildir. Aşma'î rivâyetinden gayri olan 3 rivâyetin hangisinin as-Sukkari'ninki olduğu şimdilik söylenemez.

6. (= Derenbourg²). Yine Derenbourg tarafından kısmen neşredilmiş olan bu rivâyet Petersburg nüshası (5=G) gibi bir

¹ Derenbourg², s. 13.

şark rivâyetidir. Schefer'in kitapları arasında bulunan ve h. 592 senesinde Sāva'de istinsah edilmiş olan bir an-Nābiğa divânına dayanmaktadır. Bu neşir kendi ilk tab'ı ile (nr. 1 = *D*) mukabeleden ibaret olup, nüsha farkları ile orada bulunmayan şiirleri ihtiva eder. 58 kaside ve parçayı ihtiva eden¹ bu yazma da mâhiyet itibariyle *G*'nin aynıdır. Yalnız gerek tertip ve gerekse rivâyetlerde ondan ve Magrip'te son şeklini almış olan rivâyetten oldukça farklıdır. Bâzan mâlûm kasideler içinde diğer rivâyetlerde bulunmayan beyitlere de tesadüf olunur.

2) *Ibn as-Sikkit şerhi ve ihtivâ ettiği rivâyet.*

a) *Yazma, isnat ettiği rivâyet.*

Bütün bunlardan başka, Topkapı Sarayı kütüphanesinde, Ahmed III., 2653 numarada bir an-Nābiğa divanı yazması daha vardır ki, ilim âlemine ilk defa O. Rescher'in bir makalesi ile bildirilmiştir².

Bu nüshayı Aḥmad b. Ḥamza b. 'Aṭā'allāh b. Musa 'l-Aşnuhi³ Musul'da, bizzat kendi mütalâası için, istinsah etmiştir. İlk sahifede kaydını vermiştir. *ديوان النابتة الدياني تمامه ، صنعة يعقوب بن السكيت* kaydı vardır. *تمت القصيدة وتمامها تم شعر النابتة الدياني صنعه يعقوب بن السكيت على يد احمد بن حمزة بن عطاءالله بن موسى الاشعبي في اواخر ذي القعدة من سنة ٦١٨ حامداً بسم الله الرحمن الرحيم قال النابتة واسمه زناد . ومصلياً . معوية بن ضباب ...* Şiirler ekseriya gayet iri ve kalın harflerle yazılmış olup, onları şerhler takip eder. Yazısı sonraları Türk hattatlarında o kadar rağbet gören ve sülüsü meydana getirecek olan Yāqūt Musta'şimi'nin yazısı tarzındadır. Okunaklı, güzel ve kısmen harekelidir. Fakat bazı mühim yerlerde, hatta şiirlerde bile bir çok hareke hataları vardır.

¹ *Derenbourg*², s. 15—20.

² Bk. *R S O*, IV, s. 726—27.

³ Aşnuh, Azarbaycan'da, Arbil'e 5 günlük mesafede, Yāqūt'un sözüne göre, harap, küçük bir belde imiş. Yāqūt bu şehrin nisbesinin Aşnāni veya Aşnā'i şeklinde geldiğini söylüyorsa da (bk. Yāqūt, I, 262—3), Sam'ani, *K. al-Ansab*'da (*G M S*, XX, 40 a) Aşnuhi'nin Aşnuh'ten nisbe olduğunu söylüyor; Aşnāni'nin ise, başka bir yere nisbe olduğunu da kaydediyor. Aşnā'i nisbesine ise, Sam'ani'de hiç tesadüf olunmaz.

b) *Muhtevası.*

Bu divan nüshası muhteva bakımından, bundan evvel zikredilenlerden çok daha zengindir. Burada 76 kaside veya kaside parçası vardır. XX (6 beyit), XXVII (2 beyit), XXXV (9 beyit), XLII (7 beyit), XLIII (2 beyit), XLIV (6 beyit), L (3 beyit), LII (3 beyit), LX, LXII — LXIV, LXVII — LXXIII, LXXV (soncuların mecmuu 84 beyit) hiç bir yerde mevcut olmadığı gibi, neşredilmiş de değildir. Bundan başka, bâzan da neşredilmiş olan şiirlerde fazlalıklar vardır. Buna mukabil bir şiir (VII), başka bir şekilde ve «baş tarafı menhuldür» kaydı ile, LXVI'de tekrar edilmektedir; daha ilk sahifede «şevâhid» arasında bir beyti zikredilip, şüpheli olarak gösterilmiş olan bir şiir, sonlara doğru yine divana dercolumuştur (LXVII) ki, bu kaside başka rivâyetlerde de yoktur. Nüsha hem şiirlerin, hem de onların içindeki beyitlerin tertibi itibariyle de diğerlerinden pek çok ayrılmaktadır.

c) *Şerh.*

Beyitlerin şerhine gelince, burada en ziyade rivâyet farkları gösteriliyor. Ekseriya yalnız kelimelerin lûgat mânası veriliyor. Bir çok yerlerde şerh beyitin güçlüğü ile mütenasip görünmemektedir. Muahhar şerhlerde tafsilâtla şerhine lüzum görülen beyitler, burada gayet kısa bir şerhle ve bâzan da hiç şerhsiz olarak geçilmiştir. (Msl. III, 3). Bundan başka şerhlerde metinle hemen hemen hiç alâkası olmayan izahat da vardır. Msl. I, 49 *wa'c* kelimesi dolaşısıyla, şârih *wa'c* ile *wa'id* hakkında bir hikâyeye anlatmaktan çekinmez; I, 45'te olduğu gibi bâzan mânası vazih bir kelime için bir şiir nakleder. Çok mühim olan *irab* meselelerinden hemen hiç bahsetmez, kelimelerin mânası da lûgat kitaplarındaki gibi, yâni muayyen yerde, hiç bir hususiyeti yokmuş gibi, anlatılıyor. Fakat rivâyetlerin menbalarına bakılacak olursa, görülür ki, bunlar en ziyade Abū 'Amr aş-Şaybânî (ölm. 206), Abu 'Ubayda (ölm. 214), Aşma i (ölm. 216) ve İbn al-A'râbî (ölm. 232)'den gelmektedir. Yalnız bu bile hakikaten birinci derecede bir menbâ karşısında bulunduğumuzu göstermeğe kâfidir. Buna rağmen umumî olarak şöyle söylenilebilir: Bu şerh metnin anlaşılması için kâfi derecede yardımda bulunmadığı gibi, hatta bâzan insanı yanlış yola da sevketmektedir.

d) *Yazmanın mevsûkiyeti.*

O halde bu şerhi hakikaten *Işlah al-mantiq* müellifi Ya'qûb b. as-Sikkî¹ mi yazmıştır diye bir suâl hatıra gelmektedir. Yukarıda serdedilen mutâlaalara bakılacak olursa, kitabın ilk ve son sahifelerinde bulunan kayıtları sahte addetmek icap eder gibi görünmektedir. Bundan başka müellif ismini eserin hiç bir yerinde zikretmiş değildir. Üstelik de İbn as-Sikkî'in elimizde mevcut olan eserlerinin listesinde bizzat bu nüshadan gelen mâlûmat haricinde, bu eser hakkında hiç bir kayıt yoktur (bk. Brockelmann, *GAL*, I, 117/180 v.d.). Müteferrik kitaplarda, bilhassa İbn an-Nadîm'in *Fihrist*'inde zikredilen ve bugüne kadar elimize geçmemiş bulunan² eserleri arasında da buna tesadüf edilmemektedir.

Fakat asıl esere bakılacak olursa, evvelce de söylendiği gibi, görülür ki, rivâyetler en ziyade Abu 'Amr aş-Şaybani (ölm. 206) ile muasırları ve onu hemen takip eden kimselerden gelmektedir. Bunlardan başka, şiir rivâyetlerini tashihle meşgul olmuş ve bunun için şehir şehir dolaşmış bulunan al-Atram (ölm. 210) arada sırada zikredilmektedir. Bu zatların hepsi İbn as-Sikkî'ten evvel ölmüşler ve hepsi onun görüştüğü ve muasırı kimselerdi. Binaenaleyh bu eser İbn as-Sikkî'in eseri olabilirdi. Şu kadar varki, bu eser aşağı yukarı onunla muasır, hatta ondan rivâyet etmiş olduğu için, aynı

¹ Abū Yusuf Ya'qûb b. İshâq, Kisâ'i'nin talebesinden olup, çok sükûti olduğu için as-Sikkî lākabını almış olan İshâq'ın oğludur. Xūzistân'da Ahvâz nahiyelerinden Davraq'da doğmuştur. Babası onun ulûm-ı edebde ilerlemesini isterdi. Ya'qûb Bağdad'a gelip, bulûğa erince, bir çok büyük âlimlerden okudu ve Aşma'î, Abū 'Ubayda, al-Farrâ', Abū 'Amr aş-Şaybânî, İbn al-A'râbi ve başkalarından rivâyet etti, nihayet büyük bir âlim oldu. Ondan rivâyet edenler arasında bilhassa Abū Sa'id as-Sukkari'yi zikretmek lâzımdır. O, babası ile Bağdad'da çocukları okuturdu. Bu arada devrin bâzı mühim adamlarının da çocuklarını okutmuştur. Nihayet Sâmarrâ'ya gitti. Orada al-Mutavakkil (232 — 247 / 847 — 851) 'in oğlu al-Mu'tazz bi'llâh'ın terbiyesi İbn as-Sikkî'e tevdi olundu. Fakat kendisi şiî idi ve bir gün al-Mutavakkil, oğulları al-Mu'tazz ile al-Mu ayyad yanlarında iken, ona — « Sen benim çocuklarımı mı, yoksa Hasan ile Husayn'i mi daha çok seversin? » dedi. O da Hasan ile Husayn'i medhetti. Buna çok kızan hükümdar dövülmesini emretti. Bunun üzerine bir gün yaşadı — bâzı rivâyetlere göre, hiç yaşamadı — ve öldü (243 veya 244 h.). Eserleri arasında, bilhassa *Işlah al-mantiq*, sonraki dilcilerin ilk menbaı olduğu gibi, herkes onu eşsiz bir eser saymakta müttefiktir. Bk. *GAL*, I, 117/180 ve orada gösterilen kaynaklar.

² İbn as-Sikkî, *al-Fihrist*'e göre (s. 157 v.d.) an-Nâbîğa'dan başka hemen bütün câhiliye şâirlerinin divanlarını toplamıştı.

kaynaklardan istifade edebilecek olan ve an-Nābiġa'nın divanına bir ŧerh yazmış olduġunu bildiġimiz Abu Sa'id as-Sukkari (ölm. 275)'nin de olabilir. řu hâlde bu mûtâlar eserin müellifini tesbit etmek için kâfi bir delil olamaz.

Buna nazaran, meseleyi halletmek için, takip edilecek bir tek yol kalıyor ki, o da bizim nüshamızdan çıkmış olması mümkün olmayan, fakat aynı ibâreleri gösteren ve İbn as-Sikkit'e isnad edilen ŧerh parçalarının mevcut olup olmadıġını aramaktır.

Bu gaye ile *şahâh Lisan al-ʿArab* ve *Tac al-ʿarūs* gibi en belli başlı ve mufassal lûgat kitapları ile yapılan mukabele hemen hemen semeresiz kalmıştır. Daha evvel yazılmış olan lûgat kitaplarındaki mâlûmatı toplayan bu eserlerde, ŧerhlere çok nâdir olarak müracaat edilmiş olduġu görülüyor ve elimizdeki ŧerhten de, bir kaç yer müstesna, hemen hiç istifade edilmediġi anlaşılıyor. Yalnız *Lisan al-ʿArab* ve ondan naklen *Tac al-ʿarūs* müellifleri birkaç yerde, galiba bu ŧerhten yapılmış bir iktibastan istifâde etmişlerdir. Bunlardan birisi şudur :

şarh (6 b)

الا صمغ، وطوعها سرورها من ذلك
اللهم لا تطيعن شامتاً اى لا تفعل بى
ما يسره

şarh (6 b)

اراد بالتسويات القوائم واسمها
الشوامت الواحدة شامته يقول فبات
الثور طوع شوامته اى قوائمه اى
بات قائماً

Lisan al-ʿArab (II 356)

قال ابن السكيت فى قوله : فبات الخ ..
يقول بات ما اطاع شامته من البرد
والخوف اى بات له ما تشبهى شوامته ،
قال وسرورها به هو طوعها ومن ذلك
يقال اللهم لا تطيعن نى شامتا اى لا
تفعل نى ما يجب فتكون كانك اطعته

LʿA (II 356)

واراد بالشوامت القوائم واحدها
شامته يقول فبات الثور طوع
قوائمه اى شمتن به وبات قائماً

Bundan başka *Lisan al- Arab* (VI 165)'da bir de şu kayıt vardır :

<i>Şarh</i> (7 a)	وروى الاصمعي، وكان ضميران منه وهو اسم كلب	<i>Lisan al- Arab</i> (VI, 165)	وضمران من اسماء الكلاب وقال الاصمعي، فيما روى ابن السكيت انه قال في قول النابغة فهاب ضميران منه ...
-------------------	---	---------------------------------	---

Bu deliller şerhin hakikaten İbn as-Sikkit'e âit olduğunu isbata kâfi addedilebilirse de, buradan yapılmış diğer iktibasları da göstererek, bunu biraz daha emin bir surette tesbit etmek kabildir.

Bu divandan iktibasta bulunduğunu tesbit edebildiğim müelliflerin en sonuncusu meşhur *Xizānat al-adab* sahibi 'Abdalqādir b. 'Omar al-Bağdādi (ölm. 1093)'dir. Bu eserde an-Nābiğa'dan alınan parçalarda ve onların şerhlerinde en çok elimizdeki şerhten istifade edilmiştir. Bu iktibaslardan yalnız birkaçını burada zikredebileceğiz.

<i>Şarh</i> (125 a)	نوراً بنور واطلاماً باظلام وروى الاصمعي لا نور نور ولا اظلام اظلام	<i>Xizāna</i> (I, 287)	نوراً بنور واطلاماً باظلام قال شارحه روى الاصمعي لا نور نور ولا اظلام اظلام
---------------------	--	------------------------	---

<i>Şarh</i> (17 a—b)	وقال ابو عبيدة والاصمعي، كان لمرة ابن ربيعة بن قريع بن عوف بن كعب بن سعد بن زيد مناة بن تميم سيف يقال له ذى (ذو) الريقة من كثرة فرنده وجودته	<i>Xizāna</i> , (I, 427—8)	...ما حكاه ابو عبيدة والاصمعي، قالوا كان لمرة بن ربيعة بن قريع بن عوف بن كعب بن سعد بن زيد مناة بن تميم سيف جيد
----------------------	--	----------------------------	--

<p>فحسده النابغة فدل على السيف النعمان ابن المنذر بن النعمن بن امرئ القيس ابن عمرو بن عدى ... فاخذ السيف من مرة فأضم مرة على النابغة اى غضب عليه وارصد له بشر ...</p>	<p>فحسده النابغة فدل على السيف النعمن ابن المنذر فاخذ من مرة فحقد مرة على النابغة وارصد له بشر ...</p>
---	--

Xizana müellifi bu parçanın daha evvelinde şöyle diyor :

« والسبب في غضب النعمان على النابغة هو ما حكاه شارح ديوانه وغيره »

Bu misâlleri çok fazla artırmak mümkündür, fakat bu, eserin müellifini tesbit etmek için bir delil vermemektedir. Çünkü *Xizāna* müellifi İstanbul'a gelip, Osmanlı padişahlarının kütüphanelerine girince, orada okumuş olduğu birçok eserler arasında, bu divan şerhini de okumuş olabilir. Bundan başka, galiba o da bu şerhi İbn as-Sikkit'e yakıştırmadığı için, yaptığı iktibasların evvelinde dâima « قال شارحه » ibâresini koyuyor ve bu şârihin adını hiç zikretmiyor.

Ondan evvel divandan iktibas ettiği tesbit edilebilen ikinci şahıs meşhur yorulmaz âlim Yâqût al-Hamawî (ölm. 626)¹, dir ki, iktibas onun *Mu'cam al-budan*'ında bulunmaktadır. Eserini yazarken pek muhtelif kaynaklardan istifade etmiş olan müellif, an-Nâbiğa'mn şiiirlerinde geçen yer adlarını tesbit etmek için elimizde bulunan şerhten istifade etmiş olup, bu iktibaslarında şerhin İbn as-Sikkit'e âit olduğunu açıkça tasrih ediyor. Burada bunlardan birkaç misâl verilmekle iktifa olunacaktır.

Şarh (50 b -- 51 a)

اقر جبل وذو اقر جبل لبنى مرة الى
جنب اقر . يقول نهيتهم عنه في كل
اصفار وهو جمع صفر ...

Mu'cam (I, 310)

وقال ابن السكيت اقر جبل وذو اقر
واد لبنى مرة الى جنب اقر .

¹ Bk. Brockelmann, *GAL*, I, 479/880.

قال وكان من حديث النابغة ان النعمان
... آتى ذو (ذا) اقر وهو واد مملوء
حمضا ومياها فاحتماه الناس فتربعته
بنو ذبيان فبهاهم النابغة وخوفهم اغارة
المملك ...

Ṣarḥ (55 a)

فارتحل قاربا للزوراء وهو ماء لبني اسد.

Ṣarḥ (57b — 58 a)

قال الاصمعي الزوراء الرصافة رصافة
هشام وكانت للنعمن وفيها كان يكون
واليها كانت تنهى غنائمه وكان عليها صليب
لانه كان نصرانيا وكانت نسكها بنو
جفنة (كندا) وكانت ادنى بلاد الشيخ
والقيصوم .

وهو واد نجل اى واسع مملوء حمضا
كان النعمن بن الحارث ... قد حماه
فاحتماه الناس فتربعته بنو ذبيان فبهاهم
النابغة عن ذلك وحذرهم غارة المملك ...

Muṣcam (IV, 412)

قال ابن السكيت فى قول النابغة
ظلت اقاطيع عوف ... (IX, 9)
الزوراء ماء لبني اسد .

Muṣcam (ayn. yer)

وقال الاصمعي الزوراء هى رصافة
هشام وكانت للنعمن وفيها كان يكون
واليها كانت تنهى غنائمه وكان عليها
صليب لانه كان نصرانيا وكان يسكنها
بنو حنيفة وكانت ادنى بلاد الشام الى
الشيخ والقيصوم .

Bu şerhten iktibasta bulunmuş olan müelliflerden biri de meşhur *Ḥamāsa* şârihi at-Tabrîzî'dir (ölm. 502)¹. Bu iktibas onun *Ṣarḥ al-Qaşa'id al-ʿaşr*'mda bulunmaktadır. Bu şârih, şâirin «itizâriyatından» olan bir kasideyi (*Dîwân*, I) şerh ederken, her an İbn as-Sikkî't'in şerhini göz önünde bulundurmuş ve hemen her satırında ondan iktibaslar yapmıştır. Burada bir yer mukayese ile iktifa edilecektir:

Ṣarḥ (2 a)

والعلياء مكان مرتفع والسند سند
الحليل وهو ارتفاعه .

Tabrîzî (Kahire, s. 290)

والعلياء مكان مرتفع من الارض قال
ابن السكيت... والسند سند الوادى فى
الحليل وهو ارتفاعه حيث يسند فيه ...

¹ Bk. Brockelmann, *GAL*, I, 279/492.

Bundan anlayabiliriz ki, İbn Manzūr, Yāqūt ve Tabrizi bizim şerhimizi görmüşler ve onun İbn as-Sikkit tarafından yazılmış olduğunu kabûl etmişlerdir. O halde bizim için de şimdilik bunu kabûl etmekte hiçbir mâni yoktur. Yāqūt ve at-Tabrizi'deki farklar da gösterir ki, onlar elde bulunan nüshadan başka bir nüshayı görmüşlerdir.

3) Rivâyetin umumî gelişmesi.

An-Nābiğa divanının şimdiye kadar bilinen rivâyetlerine İbn as-Sikkit şerhinin rivâyetini de ilâve ettikten sonra, bu rivâyetler şu suretle zümrelere ayrılabilir:

I. Magrib rivâyeti. Bilhassa al-Aşma'î'den gelen rivâyetlere dayanan *D, A, C, J*, III, IV ve bunların istinat ettiği ve hepsi Magrib yazısı ile yazılmış olan yazmalar. Bu rivâyet nasılsa Magrib'e geçmiş, orada al-A'lam aş-Şantamarî (ölm. 476/1083) tarafından şerhedilince kat'î bir şekil almıştır. Daha sonra ise, vezîr Abū Bakr 'Aşim b. Ayyuûb al-Batalyûsî (ölm. 501/1271), an-Nābiğa divanını şerhetmek isteyince, galiba Magrib'de yeni rivâyetler aramamış, yalnız al-A'lam'ın şerhine esas olan rivâyetin tertibini biraz değiştirmekle, iktifa etmiştir. Ancak eserinin sonuna her halde muhtelif edep kitaplarında tesadüf ettiği beyitleri eklemiştir. O halde denilebilir ki, bu rivâyet böylece bir defa daha Magrib'de kökleşmiştir.

II. Meşrik rivâyeti. Bunlar evvelce mezkûr Aşma'î, Abū 'Ubayda, Abū 'Amr aş-Şaybânî ve İbn al-A'râbi rivâyetine istinat eden ve hepsi şimdilik yegâne nüshalar gibi görünen *G. Derenbourg*³ ve muhtemel olarak, elimizde bâzı parçaları bulunan, at-Tûsî rivâyetidir. Bunlardan başka yine bu dört şahsın rivâyeti temel olmakla beraber, bilhassa al-Atram'dan ve muhtelif yollardan gelen rivâyetlerle tashih edilmiş olan İbn as-Sikkit ve Vatican nüshasının rivâyeti.

III. *D*² veya *G* ile aynı olması muhtemel olmakla beraber, aralarında kat'î bir münasebet tesisi şimdilik mümkün olmayan ve yalnız İbn an-Nadim'de zikredilmiş bulunan as-Sukkarî, Ta'lab ve Abū Bakr Muh. b. al-Qāsım rivâyetleri ki, şimdilik bunları ayrı bir zümre addetmek icap eder. Esasta bir olmakla beraber, içinde muhtelif ve müstakil kollar bulunan bu Maşrik rivâyetleri,

an-Nābiğa'nın yetiştiği muhitlere yakın ve onun gibi eski şâirlerini toplamağı ve onu istikbalin şiir meraklılarına bırakmağı vazife edinmiş olan ilk nahvicilerin eseri olmak itibariyle esas kaynağa daha yakındır.

4) *Divanın mevsûkiyeti.*

An-Nābiğa divanının muhtelif rivâyetleri hakkında verilen bu izahat göstermektedir ki, bâzı şiir ve beyitleri tashihe uğraşan al-Atram (ölm. 210) ile muhtelif vesilerle bâzı rivâyetleri nakledilen başkaları bir tarafa bırakılacak olursa, *Dîwān* tamamıyla Abū 'Amr aş-Şaybāni, Abū 'Ubayda, Aşma'ci ve İbn al-A'rābi'den gelmektedir. Acaba bu dilciler bu şiirleri nereden topladılar? Elimizdeki nüshalar bu hususu meskût geçmektedir. Fakat muhakkak olan bir şey vardır ki, o da son olarak, bu şiirlerin, hakikafen yüksek birer şâir olup, yazdıkları şiirleri eski şâirlere isnad eden, bundan dolayı da cāhiliyeden gelen şiirlerin mevsukiyeti hakkında haklı bir şüphe uyandıran Xalaf al-Ahmar ile Hammād ar-Rāviya'den geldiğine dâir elimizde vazih değil, hatta müphem bir delil bulunmayışıdır. İbn as-Sikkit'in şerhinde birçok yerlerde Abū 'Amr b. al-'Alā' (68—157/668—774) zikredildiğine ve onun, diğer iki râviden tamamıyla müstakil olduğuna bakılacak olursa, bu şiirlerin tamamıyla ayrı bir yoldan geldiğine hükmedilebilir. Rivâyet farklarının da çok olması her halde bu dört şahsın muhtelif vasitelerle ve muhtelif yerlerden bu şiirleri topladıklarını gösterir.

Bu rivâyetlerle bize kadar gelen şiirlerin hepsinin veya hangilerinin aslî olduğu ayrıca tahkik edilmesi lâzım gelen bir meseledir. Bununla beraber umumî olarak denilebilir ki, *Dîwān*'da hakikaten an-Nābiğa'nın söylememiş olduğu pek çok sözler ve bâzı kasidelerin bulunduğu muhakkaktır. Hatta bunlardan ikisi (LXVI ve LXVII) bizzat İbn as-Sikkit tarafından gösterilmiştir¹.

Bize böyle bir kayıtlı rivâyet edilmemiş olan, yani an-Nābiğa'nın olarak rivâyet edilen şiirler veya beyitlere, tenkidî bir nazarla

¹ Birkaç nüsha farkı ile rivâyet edilen kelimelere gelince, bunların hepsini, bir veya muhtelif vesilelerle, bizzat an-Nābiğa söylemiş olamaz. Başlangıçta şifahî rivâyetler olduğu da düşünülecek olursa, farklı kelimelerin birkaçı, belki de hiçbiri, an-Nābiğa'nın ağzından çıkmamış olabileceği gibi, hatta asıl onun kelimelerinin unutulmuş olması da düşünülebilir.

bakan bir göz, dahilî delillerden şu veya bu kasidenin, veyahut şu veya bu sözün aslı olup olmadığını isbat edebilir mi? Mâlûm olduğu üzere, böyle bir görüş, son zamanlarda Mısırlı Tahâ Hısayn tarafından, bütün câhiliye devri şâirleri ve bu arada da an-Nâbiğa için ileri sürülmüştür¹. Bu zat, meşhur kitabında, diğer şâirlerden bahsettikten sonra, eserinin bir faslını an-Nâbiğa ile onun şiirlerine tahsis etmiştir². Makûl hadler dahiline indirildiği takdirde kabûle şâyan olan şüpheleri, an-Nâbiğa için de varid ise de, burada ayrıca an-Nâbiğa için ileri sürdüğü fikirler kabûl edilemez görünmektedir.

Meselâ an-Nâbiğa'nın 1. kasidesini, *dâr* tasviri, Zuhayr ve Aws'in şiirlerindeki *dâr* tasvirine, hatta bâzan kelimeleri de aynı olmak üzere, bezendiği için, «an-Nâbiğa'ya isnad olunmuş» (*manhul*) addetmektedir. Fakat burada o zaman teşekkül ve teessüs etmiş bir kaside ve *dâr* tasviri an'anesinin mevcudiyeti neticesini çıkarmak galiba daha doğru olurdu. Aynı şiirde Süleyman ve onun cinleri tezlil etmesinden bahseden beyitleri de (I, 22 — 25), terkibi bozduğu, hem de kelime ve mânaca zayıf olduğu için, *manhul* addetmesi yine doğru değildir. Her ne kadar bu beyitlerde kullanılan lisan diğerlerine nazaran biraz basit gibi görünüyorsa da, bu delil belki kâfi değildir. Çünkü an-Nâbiğa'da ve onun gibi aynı muhitlerde yetişmiş diğer şâirlerde, çok kuvvetli beyitler yanında zayıf beyitlerin de bulunması gayet tabiidir. Ekseriya kendini ilhamına ve fikirlerinin tedâisine bırakan şâir — bu an-Nâbiğa'da çok görülmektedir, itiraz etmediği 7—20. beyitlerdeki yaban merkebine benzetilen devenin tasviri de böyledir— Süleyman'ın ismini söylemişken aklına geliveren ve onun cinleri tezlilinden bahseden hikâyeyi de şiirine kolayca sıkıştırmıştır. Sahife 338'da ise, aynı kasidenin 29 — 32. beyitleri olan ve Zarkâ³ al-Yamâma'nın hikâyelerinden bahseden beyitler hakkındaki itirazı da aynı şekilde reddedilebilir. S. 339'da, ne sebebe mebni olduğu söylenilmeden, XVII. kasidenin tamamıyla islâmdan sonra uydurulmuş olduğunu kaydediyor.

Câhiliye devrinden bize kadar gelen şiirlerin ilk defa şifahi an'anelere dayandığı ve bunun da çok çabuk kaybolabileceği,

¹ *Fi'l-ıadab al-câhili*, Kahire, 1927 adlı eserinde.

² S. 336—341.

binaenaleyh bu devirden gelen şiirlerin mühim bir kısmının sahte olduğu hakkındaki umumî mütalâa da son zamanlardaki tetkikat ile çürütülmüştür¹. Şöyle ki, arapların ilk şiirlerinin yalnız şifahî rivâyetlerle geldiği doğru değildir. Çünkü arapların bu devirde yazıyı bildiğini, hatta Hîre sarayında, Hîre hükûmdarları hakkında söylenilmiş şiirleri toplayan mecmualar olduğu tahakkuk etmiştir. Bundan başka birçok şâir divanında, henüz ilk râvilerin rivâyetlerinde bile, yazıdan ileri geldiği isbat olunabilecek farklar vardı². Diğer taraftan araplarda her şâirin muayyen bir «râvisi» bulunurdu ki, vazifesi şâirin şiirlerini hıfzedip, rivâyet etmektir³. Bu râvilerin ekseriya, hatta yüzbin beyit ezberliyecek kadar, şaşılacak derecede kuvvetli hafızaları vardı. Binaenaleyh câhiliye şiirlerini müstakbel nesillere nakledecek unsurların mevcut olmadığı söylenemez.

Bundan başka eski divanları toplayıp, tesbit etmiş olan ve şiiri anlamak ve tatmak hususunda ekseriya büyük bir meharet gösteren ilk arap dilcilerine biraz daha fazla itimat etmek mümkündür. Onlar ekseriya bütün rivâyetlere büyük bir safiyetle inanmak şöyle dursun, her şeyden şüphe etmişler, başka rivâyetler aramışlar ve bu rivâyetlerin aralarındaki farkları kaydetmişlerdir. Bu hâlde an-Nâbiğa'nın da elimizde, bâzı kısımları, bizzat onların kaydettikleri gibi şüpheli olmakla beraber, umumiyetle hakikaten kendisinin ağzından çıkmış şiirlerden müteşekkil bir *Diwan*'ının mevcut olduğunu kabul etmek icap eder.

Bütün bunlardan şu netice çıkarılabilir: Böyle bir câhiliye şâiri divanının mevsukiyeti hakkında serdedilebilecek bâzı şüpheler mevcut olabilirse de, bu hususta zevke müstenit ve indî muhakemeler yürütmenin emin bir yol olmayacağı bedihîdir. Bu gibi hükümler verebilmek için daha kat'î tarihî ve filolojik deliller lâzımdır. Bu da divanları, bütün rivâyetleri ile, etrafında bulunan şiirleri ve an'anesini göz önünde bulundurmak suretiyle

¹ Bk. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 32. Bibliyografya orada gösterilmiştir.

² Birkaç misâli için bk : F. Krenkow, *The Use of Writing for the Preservation of ancient Arabic Poetry* (*Acabnâma*, s. 267).

³ Bugün bile Habeşistan'da Tigre kabilelerinde böyle râvilerin mevcut olduğunu E. Littmann göstermiştir. Bk. *Abessinische und semitische Poesie* (*Z D M G*, 1930, X, s. 207 v.dd.).

tesbit edip, herkesin kolayca istifade edebileceği bir hale getirmekle kabildir. Bu iş yapılmadan, geçmiş bir zamanın şiirleri ile uğraşan filoloğun ilk vazifesi, böyle hükümler serdetmekten ziyade, daha 1869 'da Derenbourg'un, Nöldeke'nin *Orient und Occident* (I, 707)'de çıkan Laqîḥ hakkındaki bir yazısına istinaden söylediği gibi, «Divanı mümkün olduğu kadar sadakatla ve tam olarak, meselâ bir Aşma'i veya bir İbn as-Sikkî'tin elinden çıktığı gibi tekrar etmektir»¹. Bugün için bu çaye henüz elde edilmiş değildir. An-Nābiğa için yapılacak olan şey de budur.

II. An-Nābiğa'nın şiirinin değeri.

An-Nābiğa'ya isnat olunan divanın, en mühim ve güzel kısımları ile, hakikaten kendisine âit olduğu görüldükten sonra, onun şiirlerinin değeri hakkında bir hüküm vermeğe çalışmak mümkün olacaktır. Fakat arada geçmiş bulunan 14 asırlık büyük bir zaman fasılasına bakılacak olursa, bu hususta bir söz söylemenin ne kadar güç olacağı hemen anlaşılacaktır. Çünkü bu halde düşünüş ve duyuş tarzlarının değişmiş olması, muhitin ve ilham menbâlarının ayrılığı karşımıza aşılmaz bir set gibi çıkıverecektir. Fakat onun kavmi içinde nasıl takdir edildiği, yeni dinin, yeni muhitlerle tanışmanın ırkdaşlarının kafalarında husule getirdiği ayrılığa rağmen, şöhretinin ne sebeple devam ettiği araştırılacak olursa, ondaki hakikî şiirin menbâlarına¹ doğru belki ilk adımlar atılmış olabilir. Bundan dolayı burada evvelâ Arapların onun hakkındaki düşünceleri nakledilecek, sonra şiirlerinden birkaçı tahlil edilecektir.

1) Arapların görüş ve takdiri, bu takdirin esasları².

An-Nābiğa'dan bahseden Arap kaynakları, umûmiyetle sözlerine onun şiirinin kıymetini gösteren hikâyeler nakletmekle başlarlar ve bu arada bilhassa 'Omar b. al-Xattâb'ın fikirlerini gösteren bir hikâyeyi kaydederler. Birçok yerlerde tesadüf edilmekle beraber,

¹ Derenbourg, s. 66—67.

² Bütün bu bahis için bk. S. al-Cindî, s. 50—82.

Camharat al-aş'ar'da tam olarak naklediliğine göre¹, Emevîlerden Abdimalik b. Marwân (65—86/685—705) Irak valisi olan Haccâc'a haber gönderip, hâdîs rivâyet ettirip, dinlemek için, yanında bulunan aş-Şa'bi'yi istetti. Haccâc onu gönderdi ve o halife tarafından derhâl kabûl edildi. O zaman halîfenin yanında saç sakalı ağarmış bir adam oturuyormuş. Hükümdar ondan insanların en büyük şâirinin kim olduğunu sordu. O da — «Benim!» dedi. Bunun üzerine aş-Şa'bi etrafını kararmış gibi örerek, — «Ey halife bu adam kimdir?» diye sordu. Abdimalik onun bu acelesine şaşarak, — «Axtal'dır» cevabını verdi. O zaman aş-Şa'bi ona dönerek, — «Bu yüzü güzel bir çocuktur... şiirini söyleyen senden daha büyük bir şâirdir» demiş. Axtal da «Yemin ederim ki, doğru söyledi, an-Nâbiğa benden daha büyük bir şâirdir»² diyor.

Bundan sonra Marvân aş-Şa'bi'ye an-Nâbiğa hakkındaki fikrini soruyor. Aş-Şa'bi de halife 'Omar'in onun hakkındaki düşüncesini anlatmakla cevap veriyor³. Bir gün Dubyan'm mensup olduğu büyük Gatafân kabilesinden elçiler gelmişti. 'Omar onların yanına çıkıp soruyor. — «Nefsinde bir şüphe kalmaması için yemin ettim; zaten insan için Allahtan sonra gidilecek bir yer yoktur. Karışık ve dağınık işlerini düzeltmediğin bir dostu kaybedeceksin, hangi insan kusurlardan berîdir? Eğer benden sana bir haber getirilmiş ise, muhakkak ki, bu haberi getiren gammaz çok hâin ve çok yalancıdır,⁴ şiirini söyleyen hangi şâirlerinizdir? — «Ey emîrül-müminin an-Nâbiğa'dır» diyorlar. 'Omar tekrar, — «Sağlam iplere bağlanmış eğri çengellere (takılmış gibiyim ki,) onları sana doğru sürükleyici eller çeker. Senden uzaklaşacak yerleri çok geniş zannettiysen de, sen bana ulaşıp, beni ihata ediveren gece gibisin» şiirini kimin söylemiş olduğunu sordu; — «an-Nâbiğa'dır» cevabım aldı. — «Seni emanete hiyanet etmez gördüm, Nuh da böyle idi, hiyanet etmezdi. Elbisem yıpranmış bir hâlde, hakkımda türlü türlü zanlara düşülecek korkusu ile, iyilik ve lûtfuna nâil olmak

¹ *Camhara*, s. 26—27; *Cumahi*, s. 16; İbn Qutayba, s. 70—71; *Ağani*, IX, s. 163; *Xizana*, II 113 ve bunlardan naklen diğer muahhar kaynaklar.

² *Ağani*'ye (göst. yer.) göre Axtal şöyle cevap vermiştir: «Emîrül-müminin bana yalnız kendi zamanındaki şâirleri sormuştur. Yoksa câhiliye devrindekileri sorsaydı, senin gibi ve yahut ona benzer bir şey söyledim».

³ Evvelce gösterilen yerler; *al-İqd*, III, 93.

⁴ *Dîwân*, VI, 18—19, 24.

için, sana geldim» şiirini kimin söylediğini de sorunca, yine — «an-Nābiğa'dır» dediler. Bunun üzerine «Süleyman'dan maada ki, Allah ona dedi; — İnsanlar arasında kal ve onları zulüm ve hata-dan alıkoy!» şiirinin de kim tarafından söylenmiş olduğunu sorunca, yine — «an-Nābiğa'dır» cevabını alır. O zaman 'Omar — «O şâirlerinizin en yükseğidir» der. Bu hikâyeyi aynen nakleden *al-İqd* (III, 98) sahibi ilâve ediyor: «Zannedirim ki 'Omar onun yalnız Ğatafân şâirlerinin en yükseği olduğunu söylemek istemiştir. Bunun delili *aş ar şu arâ'ikum* demesidir.» Hakikaten 'Omar'ın sözü, onu bütün şâirlere değil de, yalnız Ğatafân kabilesinin şâirlerine tercih ettiğini gösterir gibi ise de, 'Omar'ın sözü elçilerin muayyen bir kabileye mensubiyeti düşünülmeden söylenilmiş ise, o zaman onu bütün Arap şâirlerinin en yükseği addetmiş olması tabiidir. O zamanki vaziyeti daha iyi bilen aş-Şa'bi'nin verdiği mânaya inanmak lâzımdır.

İlk halife Abu Bakr de an-Nābiğa'yı diğer şâirlere tercih eder ve — «Şâirler içinde, şiiri en güzel, vezni en tatlı, fikirleri en derin olanıdır» derdi¹. Abu Bakr ile 'Omar'ın bu fikrine iştirak edenler, yâni an-Nābiğa'yı Arap şâirlerinin en büyüğü addedenler az değildir. Bunların başında, muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle an-Nābiğa ile karşılaşmış, hatta Hire sarayındaki mevkiini kıskanmış olan, Hâssan b. Tâbit'i zikretmek lâzımdır. Bir gün ona insanların en büyük şâirinin kim olduğu sorulunca, — «Abū Umāma'dır» demiştir². Emevîler devrinin meşhur şâiri Carîr de an-Nābiğa'yı diğer şâirlere tercih ederdi³. An-Nābiğa'yı kayıtsız şartsız Arapların en büyük şâiri sayanlardan biri de, rivâyete göre, nahiv ilmîni kurmuş olan Abu'l-Aswad ad-Du'ali'dir. Meşhur müfessir İbn 'Abbās Basra valisi iken, bir mecliste, bedevî Araplardan biri kalkarak, ona insanların en büyük şâirinin kim olduğunu sormuştu. O da yanında bulunan Abu'l-Aswad ad-Du'ali'ye dönüp, — «Ey Abu'l-Aswad ona bildir» dedi. O da — «Senden uzaklaşacak yerleri çok geniş sandıysam da, sen bana ulaşıp, beni ihata ediveren gece gibisin — sözünü söyleyendir» dedi⁴.

¹ Suyûti, *al-Muzhir*, II, 240.

² *At-Târih al-kabir*, II, 426.

³ *Camhara*, s. 34; *al-Muzhir*, II, 241.

⁴ *Agâni*, IX, 162; *at-Târih al-kabir*, V, 425-26.

Şâirimizin bu müfrit taraftarları yanında, daha ihtiyatlı olanları da vardı. Araplar gibi hakikaten büyük pek çok şâirleri bulunan ve zevk itibariyle de bir takım zümrelere ayrılmış olan bir kavim arasında bir tek şâir hakkında kat'î ve mutlak bir ittifak beklemek zâten doğru değildir. Bahusus an-Nābiğa'nın yanında İmru'ulqays, Zuhayr, Labîd, A'şâ gibi az çok ayrı mevzularda şiirler yazmış hakikaten büyük şâirler de vardır. Binaenaleyh bunların her birini en büyük şâir addedenler de bulunacaktı. Bundan dolayı muhtelif vesilelerle en büyük şâir hakkındaki fikirleri sorulanlar, bâzan tereddüde düşüyorlar ve muhtelif cevaplar veriyorlardı. Fakat buna rağmen onlar yine bâzı hususlarda ittifak etmektedirler. Meselâ Abu 'Ubayda'ya göre insanlar arasında en büyük şâir, kıldan çadırlarda oturanlar arasında yetişmiştir; onlar da İmru'ulqays, Zuhayr ve an-Nābiğa'dır.

Muhtelif yollardan biraz farklarla rivâyet edildiğine göre, nahvicilerden şiiri anlamakla meşhur olan Yunus b. Hâbib'e en büyük şâirin kim olduğunu sormuşlar, o da — «Ben hususiyetle bir kimseyi gösteremeyeceğim, fakat derim ki — kızdığı (veya : ata bindiği) vakit İmru'ulqays, yılıp çekindiği vakit an-Nābiğa, bir şey istediği (veya : kızdığı) vakit Zuhayr, neş'elendiği vakit A'şâ'dır»¹.

Âlimlerin bu tasnifi yanında, halk da hükmünü vermişti. Cumahî ve Yūnus b. Hâbib'den gelen bir rivâyete göre, Basra âlimlerinin İmru'ulqays'ı tercih etmelerine mukabil, Kûfe ahalisi A'şâ'yı, Hicaz ve çöl ahalisi an-Nābiğa'yı diğer şâirlerden üstün tutarlardı². Suyūti'ye göre, bu rivâyetin sonunda Yunus b. Hâbib şunu da ilâve etmiştir: «Necd ahalisi hiçbir şâiri an-Nābiğa'ya müsavi tutmazlar, nasıl ki Hicaz ahalisi de hiçbir şâiri Zuhayr'e müsavi tutmazlar».

Bunlardan anlaşılıyor ki, an-Nābiğa, münferit zevklerinin ifadesi olan fikirler bir tarafa bırakılırsa, bütün arapların en büyük şâir saymakta ittifak ettikleri dört şâirden, yâni İmru'ulqays, an-Nābiğa, Zuhayr ve A'şâ'dan biri olup, bilhassa Necd ve Hicaz'da

¹ *Ağani*, VIII, 77; *al-İqd*, III, 120; *at-Tārîx al-kabîr*, V, 426; *al-Muzhir*, II, 240.

² Cumahî, s. 16; *aş-Şîr*, s. 18; *al-Muzhir*, II, 241; *at-Tārîx al-kabîr*, V, 423; *Xizāna*, II, 115.

yegâne en büyük şâir addedilmektedir. Hatta bâzılarına göre, bu fikre cinler bile iştirâk etmekte ve onu Arapların en büyük şâiri saymaktadırlar. Aşma'î bir gün şu vak'ayı anlatmış: Abu 'Amr b. al-'Alâ anlattı, dedi ki, falan zat — ki onun adını söyledi, fakat unuttum — anlattı, dedi ki, bir gün yumaşak ve hörgüç gibi kum yığınları arasında giderken, şiirden bahsediyorduk. Birden bire bir atlı çıktı ve — «İnsanlar arasında en büyük şâir Ziyād b. Mu'āwiya —an-Nābiğa— 'dir» dedi. Sonra aramızdan sıyrıldı ve biz onu bir daha göremedik¹. Doğruluk derecesi ne olursa olsun, bu rivâyet göstermektedir ki, yalnız halk değil, Aşma'î gibi temkinli âlimler arasında bile, an-Nābiğa'nın şiirlerinin cinler tarafından bile beğenilecek kadar fevkalâde bir güzellik taşıdığına inanılmaktadır.

Bu takdirin sebebi olarak, Arap âlimleri bâzı hususlarda ittifak etmişlerdir. Çünkü birçok kitaplarda, an-Nābiğa'yı en büyük şâir addedenler sayılmadan önce, bu husustaki fikirleri anlatılır. Muhtelif kimselerden gelmekle beraber, birbirinin aynı olan ve bir kaç cümleden hülâsa edilebilecek olan bu fikirler şunlardır: an-Nābiğa söz itibariyle en vazih, haşvi en az, *maqta*'ları en güzel ve *matla*'ları en hoş olan şâirdir. Onun şiirinin öyle bir başlangıcı vardır ki, istersen, yumuşaklığından dolayı, yazılmış bir şey değildir de; istersen de, sert bir kayadır ki, ona dağlar çarpılsa parçalanır, de!² Buna yakın olarak şöyle de diyorlar: an-Nābiğa, şiirlerinin başlangıcı en güzel, sözlerinin parlaklığı en çok, beyitleri en akıcı olan şâirdir; onun şiirinde tekellüf bulunmaz³. Üçüncü bir fikre göre, onun şiirinin mânası çok vazih, anlattığı şeyler çok derindir⁴. Meşhur Hammād ar-Rāwiya'ya an-Nābiğa'yı niçin diğer şâirlere tercih ettiği sorulunca, şöyle demiştir⁵: «Onun şiirinden bir beyitle, belki yarısı ile, belki de dördte biri ile iktifa edebilirsin. Meselâ şu sözünde olduğu gibi: «Yemin ettim ve nefsin için bir şüphe bırakmadım. Acaba itaatkâr olduğu gibi dindar da olan bir kimse günah işler mi? (III, 25)».

¹ *Agani*, XI, 163.

² Abū 'Ubayda'den naklen, *aş-Şi'r*, s. 78.

³ *Cumahi*, s. 17; *aş-Şi'r*, s. 70.

⁴ *Camhara*, s. 26.

⁵ *Agani*, IX, 163.

Badi'azzamān da, *Maqāmāt*'ımn ilki olan şiir makamesinde an-Nābīġa hakkındaki fikirlerini şöyle anlatıyor¹: «Çok kızdığı zaman küfreder, istediği zaman metheder, korkarsa özür diler ve her attığını isabet ettirir».

2) *Arap âlimlerinin tenkitleri*².

Arapların şâirimiz hakkında her ne kadar böyle derin sevgileri varsa da, âlimleri onun şiirlerini tenkitten geri durmamışlardır. Bu tenkitler ekseriya şiirin şekline âittir ve şunlardan ibarettir:

a) *İq w ā* veya *ik f ā*³. An-Nābīġa'nın hayatını yazan bütün müellifler ısrarla bu hata üzerinde durmaktadırlar³. Bunun esası, kaside içinde *rawī* harflerinin aynı harekeyi taşımamasıdır. Şâirimiz Yatrib'e gitmiş, orada bâzı dostları *İqwā*'lı olan beyitleri (*Diwān*, II, 1—2) bir şarkıcı kadına öğretmişler ve ona kafiye hecelerinin uygunsuzluğunu gösterecek şekilde uzatarak, okumasını tenbih etmişlerdi. Kusurunu anlayan an-Nābīġa, hemen beyti tashih ediyor ve «Yatrib'e şiirimde bir kusur olduğu halde girdim ve oradan Arapların en büyük şâiri olarak çıktım» diyor. Fakat *iqwā*' belki aslında bir kusur değildir. Belki bu beyitler o şekilde okunuyordu ki, kafiye ötre ile kesre farkı hissedilmiyordu⁴. Eğer bunun doğru olmadığına âit bir an'ane mevcut olsaydı, bunu Yatrib'de değil, kendi kabilesi arasında da tashih edebilirdi. Onun Yatrib seyahatine âit olan ve en eski râviler tarafından da rivâyet edilen hikâye, şiiri tashih ettikleri hâlde, bu hareketlerini gizlemek isteyenler tarafından uydurulmuş değilse, denilebilir ki, hiç olmazsa, an-Nābīġa'nın yetiştiği taraflarda, şiir *rawī* harflerinin harekesini belli etmeden okunmakta idi. Yatrib'de ise, şiir musiki ile okunca, tabiidir ki, bu hata meydana çıkacaktı. Fakat ne olursa olsun, *Diwān*'da *iqwā*'lı olarak rivâyet edilen şiirlerinin yanında — III'den başka, meselâ LVIII — *iqwā*'sız rivâyetlere de tesadüf edilmektedir.

¹ *Maqāmāt Abi'l-Fa'ıl Badi'azzamān al-Hamaḏani*, Beyrut, 1339, s. 2.

² Bütün bahis için krş. S. al-Cindi, s. 82—96.

³ *Diwān*, vr. 18 b — 19 a; Cumahi, s. 19; *aş-Şi'r*, s. 78 ve 81; *Camhara*, s. 28; *Aġāni*, IX, 164 ve bunlardan naklen muahhar kaynaklar.

⁴ Caussin de Perceval, bunun *i* ile *u* arasında bir ses olarak telâffuz edildiğini kabûl eder, bk. Derenbourg, s. 59.

b) An-Nabiğa'nın divanında tesadüf olunan ikinci hataya, yalnız İbn as-Sikkit, elimizdeki şerhte, işâret ediyor¹ ki, bu da *Xazm*'dir. Bu hata şiirde vezinden fazla, birden dörde kadar ziyade hecenin bulunmasıdır². Buna da III, 1'de tesadüf olunuyor. Bahis mevzuu olan beyit şudur:

أمن ال مية رآح او معتد محلان ذا زاد او غير مزود

Bu şiir kâmil bahrindedir. Fakat birinci mısra'nın taktii şöyledir: — — — — / — — — — / — — — —. Hemen görülüyor ki, birinci cüz *mustaf'ilum* olacak yerde, baştan bir hece fazladır. Şerhte Abu 'Abdallâh al-Azdi'den rivâyetle 'امن'deki hemzeyi kaldırarak okumanın rivâyet için daha iyi, fakat bırakmanın mâna için daha muvafık olduğu söyleniyor. *Camhara*'de de (s. 28) «min al Mayya ilh.» şeklinde rivâyet ediliyor ve bu hâlde hata ortadan kalkıyor. Yine İbn as-Sikkit'in yazdığına göre, bu hata bilhassa mısra başında vezince fazla bir و bulunmasından ileri gelir. Halbuki bu edat, ekseriya mânada husule getireceği değişiklik farkolunmadan, kolayca kaldırılabilir. Binanaleyh eğer an-Nabiğa'nın şiirlerinde, bu gün bu hatanın yalnız bir tek misâline tesadüf olunuyorsa, bunun sebebinin, diğerlerinin kolayca kaldırılmış olmasında aranmalıdır.

c) Üçüncü hataya yalnız *Xazracîya* ve *Lisan al-Arab* müellifleri işâret ederler³ ki bu *îta'* denilen ve aynı kelimenin, aynı mânada olarak, bir şiirin kafiyesinde iki defa kullanılmasından ibaret bulunup binnetice şâirin şiir cevâherinin azlığını gösterir. Bu hata an-Nabiğa'nın şu şiirinde vardır:

او اضع البيت في سوداء مظلمة تقيد العين لا يسرى بها السارى
لا يحفض الرز عن ارض المها ولا يضل على مصباحه السارى

«Yahut evi, yaban merkebinin köstek gibi koştuktan alıkoyan, hiç bir gece yolcusu'nun geçmediği karanlık renkli sert taşlar

¹ Varak 18 a.

² Bk. Tahânavî, *Kaşşâf iştilahât al-funûn*, s. I, 453.

³ *Xazracîy*, s. 149, v.d.; *Lisan al-Arab*, I, 195.

üzerine koyayım, orada kurayım. (Öyle bir ordu ki), konduğu yerlerden gürültüsünü eksik etmediği gibi, gece yolcusu da ateşlerine bakarsa, yanlış yola gitmez.»

Hakikaten Derenbourg 9'da da bu şekilde³ bulunan bu şiirin birinci beytinin ikinci mısra'ı İbn as-Sikkit'te şöyle rivâyet edilmiştir: «تقييد العير عنى سد وتكرار» «köstek' gibi yaban merkebinin koşmaktan ve hücumdan alıkor». Tabîdir ki, eğer ilk rivâyet doğru ise, ancak o zaman şâirimizin bu hatayı irtikâp ettiği meydana çıkar.

Bu gibi hatalar, şiirin okunmasını güçleştirdiği için, hakiketen şiirde bulunmaması arzu edilir. Bununla beraber *iqwā'* câiz görülmektedir¹.

Arap âlimlerinin tenkidi bununla nihayet bulmamaktadır. Onlar mâna bakımından da bâzı çirkinlikler bulmuşlardır. Bu hatalar, ya yersiz kullanılmış bir kelime, veyahut çok fazla ileri götürülmüş bir mübâlagadır². Meselâ şâir bir yaban öküzü tasvir ederken, şöyle diyor: «Aşağı tarafları siyah *astan* ağacından, sabahleyin odun taşıyan câriyelerin gidişi gibi bir gidişle uzaklaşır»³. Aşma'î'ye göre, böyle yerlerde câriyeler *ravaḥ* (= akşamlayın hareket) ile tavsif olunur. Çünkü onlar sabahleyin oduna çıkar, akşamları odunları ile dönerler.

Çok fazla mübâlagalı olduğu için tenkit edilen iki beyti şudur: «(Kılıçlar) iki kat dokunmuş zırhları parçalar ve ince yassı taşlarda *hubaḥib* ateşi yakarlar, yâni kıvılcımlar çıkarırlar»⁴. Tabîdir ki, kılıçların yassı taşlardan kıvılcımlar çıkarabilmesi için, iki kat zırhı, süvariye, atı kesmesi, sonra da şiddetle yassı taşlara çarpması lâzımdır ki, bu mübâлага hakikaten çok ifratlıdır⁵.

An-Nābiğa'nın şiirleri arasında Arapların bilhassa beğendikleri beyitler de vardır. Bu beyitler *aş-Şi'r*'de (s. 80 -- 81, 94) toplanmış olup, türlü eserlerde de türlü vesilerle tekrar edilir. Bunların bir kısmı daha evvel görülmüştü. Burada o sırada geçmemiş olan yalnız

¹ Cumahi, s. 19.

² *Aş-Şi'r*, s. 78—79; *al-İqd*, I, 130 v.d.

³ Derenbourg, 6, 19.

⁴ *Diwan*, IV, 21.

⁵ Bu husustaki diğer fikirler için bu beytin şerhine bakınız.

bir tanesini zikredeceğiz ki, iffet hakkında söylenilmiş olan sözlerin en güzeli addedilir: «Ayakkabıları ince, uçkurları temizdir; kamyş bayramında reyhanlarla tebrik edilirler»¹. Bu beyitte asıl beğenilen yer, «uçkurları temizdir» cümlesidir ki, iffeti anlatmak için kullanılmış olan bir mecâzdır ve onun ifade ettiği bütün mânayı müşahhas bir tâbirle anlatmaktadır. Daha önce İmru'ulqays atının sür'atini ve çevikliğini anlatmak için «vahşi hayvanların kösteği» mecazını kullanmıştı. Bu gibi mecazlar kısalığı, hemen göze çarpması ve bilhassa şâirane bir tasavvuru ihtiva etmesi dolayısı ile, Araplar tarafından çok beğenilmektedir.

3) *An-Nabiğa'nın birkaç şiirinin tahlili ve değeri*².

An-Nabiğa hakkındaki fikirleri gördükten sonra bu hususta umumî olarak bâzı mutalâalar serdetmek mümkündür. Şâirimizin hataları hakkında söylenenler, bugünkü ve yabancı bir okuyucu için, o kadar mühim görünmemektedir. Onun şiirini tercüme vasıtası ile okuyacak birisi için, tabii olarak, bütün nazım hataları silinecektir. Şu halde, onun şiiri hakkında hüküm vermek için, asıl hareket noktası ırkdaşlarının beğendikleri şiirler, bilhassa kelimesi değil de, mânası takdir edilen parçalardır. Bu husustaki fikirlerinin dayandığı esaslar bizzat onlar tarafından verilmiştir. Daha evvel görüldüğü üzere, onlar an-Nabiğa'nın sözlerinin vazih, başlangıç ve sonlarının, asıl şiire giriş tarzının güzel, mânasının derin olmasını beğeniyorlar. Hakikaten eğer an-Nabiğa'nın şiirini tahlil edersek, bu fikirlerin isâbetini hemen görürüz. Burada misâl olarak birkaç kasidesi ile hicviyesi tahlil edilmekle iktifa olunacaktır. Bunlardan biri an-Nabiğa'nın itizâriyatından olan bir kasidedir (*Dîwân*, I).

• İlk sözleri *Ya dâr Mayya* olan bu kaside, umumiyetle diğer Arap kasideleri gibi, sevgilinin konduğu yerin tasviri ile başlar. Çadira âit bakiyeler, en ince teferruatı ile, birer birer sayılır. Fakat şâir arada bir hülyasına kapılarak, «evde doğmuş câriyenin, rutubetli bir havada, bel ile vurarak, toprağı yatıştırmış olduğunu, selin serbest akmasına mani olan şeyleri temizlediğini, toprağı

¹ *Dîwân*, IV, 25.

² Bütün bu bahis için krş. Salim al-Cindi, s. 113—130; 'Omar ad-Dasûqi, s. 162—205.

yüklüğe kadar yükselttiğini» (beyit 4—5) anlatır. Birden bire, canlı ve anî bir hamle ile, «fakat gördüğün şeyleri bırak, çünkü o bir daha dönmeyecek» diye, bunları terkederek, kendini devesini eğerlemeğe davet eder. Burada da en ince teferruata kadar devesini vasfa başlar ve Arap şiirinde mutat olduğu veçhile, devesini yaban öküzüne benzetir. Şâir yine bir an için devesini unuttur, 10—20. beyitlerde bu yaban öküzünü tarif eder ve onun iki avcı köpeği ile yaptığı mücadeleyi, köpeğin böğrünü delip de, öte taraftan çıkan boynuzunun, içki içenlerin ocakta bıraktıkları üzerinde kebab olan şişe benzediğini ilh. göz önünde görülecek kadar canlı bir şekilde anlatır. Tekrar kuvvetli bir hamleyle, «İşte böyle bir yaban öküzüne benzeyen devam, beni, an-Nu‘mân’a götürecektir ki, o yakın, uzak bütün insanlardan üstündür» diyerek, hakikaten güzel bir şekilde asıl methiyeye girer. Yine arada sırada kendini tedâîlerine bırakarak, devam eder ve nihayet itizâra geçer. Bu parça şiirin hemen hemen en güzel kısmını teşkil eder: «Hayır her sene hac ile ziyâret ettiğimin bekasına, putlar üzerine dökülen kanlara ve Mekke atlılarının Gayl ile Sanad arasında görüp de, ürkütmediği kuşlara emniyet ve âsâyiş verene yemin ederim» (beyit 37—38) diye başlar ve canlı bir surette devam ederek, tekrar medhe geçer. Burada medih mevzuu, daha sonraki asırlarda, hatta son zamanlara kadar devam edecek olan sehavettir. Fakat bu hiç bir şâirde görülmeyen muhteşem bir teşbihle ifade edilir: «Fırat, sularını köpüklerle kıyılara atan dalgaları yükselip, içinde iri keçiboynuzu ağaçları, kırık yaş ve kuru dallar bulunan gürültülü ve dolu her vadiyi taşıdığı, gemicinin korkup, yorgunluk ve sıkıntıdan sonra, dümene sığındığı zaman bile, hiç bir gün, bol bol lûtuflarda bulunmakta, ondan daha cömert değildir» (beyit 44—45). Bundan sonra «Abu Kâbus an-Nu‘mân’ın beni tehdit ettiği bana haber verildi; arslan bağırırsa, sükûnet kalmaz» (49) beyti gelir. Fakat bu beytin ikinci mısraı şâirin hâlini o kadar canlı ve sade bir şekilde ifade etmiştir ki, en iyi bir tercümede de kuvveti kaybolmaktadır. Nihayet «İşte bu bir mazarettir, eğer fayda verirse..., yoksa sahibi yabancı şehirlerde sersemleşmiş ve perişan olacaktır» beyti ile kaside nihayet bulur.

Mu‘allaqât’tan sayılan bu kaside, an-Nâbiga’nın elimizde bulunan en tam kasidesi olduğu gibi, onun hemen hemen bütün hususiyetlerini de taşır. O, bu devrin hemen her şâiri gibi, büyük bir tasvir

kudretine maliktir. Fakat bu tasvir, alelâde bir saymadan ibâret olmayıp, eşya arasında canlı münâsebetler, sökülmez bağlar bularak yapılmış ve âdi hayattan alınmış olmakla beraber, eşyayı birbirine bir sihir kuvvetiyle bağlayıp perçinleyen teşbihlerle süslenmiştir. Öyle hiss olunuyor ki, şâirimizin kafasında en cansız eşya birdenbire canlanıyor, tedâinin hemen getirdiği teşbih unsurları ile birbirlerine bağlanıyor. Meselâ içki içenlerin ocağa bıraktıkları üzerinde kebab bulunan bir şiş mefhumunda şiş ile kebab ne kadar çabuk tasavvur olunuyorsa ve birbirlerine ne kadar tabîi surette bağlı ise, buna istinat eden teşbih sâyesinde, köpeğin bir böğründen girip, öte taraftan çıkan koyu kahve rengi boynuz da yabani öküzle köpeği o kadar canlı ve o kadar sıkı bir surette bağlıyor.

Fakat bu teşbihleri meydana çıkaran tedâî, şâirimizi bâzan tehlikelere götürür gibidir: Şâir bir an müşebbehi unutup ve müşebbehünbihin halini anlatıyor. O zaman tabîi olarak bu kısım biraz sırf tasvir ve saymadan ibaret kalıyor. Fakat daha çok dikkat edilirse, görülür ki, bu, şâir ve aynı zamanda heyecanın şiddetinden yorulmağa başlayan dinleyici — şimdi: okuyucu — için bir dinlenme, bunu takip edecek olan ikinci hamleye hazırlık devri gibidir. Bütün kaside okununca, dinleyici veya okuyucu, dalgalı bir denizde bâzan yükselen, bâzan alçalan dalgalar üzerinde, derin nefes alma fırsatları olmakla beraber, sür'atli ve heyecanlı bir seyahat yapmış gibidir. Bundan dolayı tedâî anlarının beyitleri ayrı ayrı okunduğu zaman, zayıf görünürse de, bütün şiir içinde, onun ayrılmaz cüzüleri gibidirler.

İşte bu hususiyet diğer şâirlerde de mevcut olmakla beraber, an-Nâbiğa'nın en bâriz üslûp hususiyetidir.

Onun diğer şiirlerinde bulunan teşbihler, zikredilen misâlde olduğu gibi, alelâde hayattan alınmış olmakla beraber, gayet hassas bir ruhun ifâdesidir. Meselâ «senden uzaklaşacak yerleri çok geniş zannettiysen de, sen bana ulaşıp, beni ihata ediveren gece gibisin» (III, 30) teşbihi böyledir. Her akşam karanlık basıp, gece bizi ihata ettiği halde, şâirimizden evvel, belki de ondan sonra, kaç kişi bunun ne muazzam ve kaçınılmaz bir kuvvetle bizi sardığını duymuştur? Gece birçok şâirlere bâzan uzayıp bitmeyecekmiş gibi görünmüşse de, hiçbiri onun sarsılmaz, mukavemet edil-

mez pençesinin kudretini şâirimiz kadar duymamış ve duyuramamıştır. Bu teşbihin diğer tarafı, yâni sevdiği ve korktuğu adamın onu kendisine doğru nasıl cezbettiği — hatta sevgili bahis konusu olduğu zaman bile — hiçbir şâir tarafından bu kadar canlı bir şekilde ifâde edilmemiştir. Bundan sonraki beyitte de (III, 31): «Sağlam iplere bağlanmış iğri çengellere takılmış gibiyim ki, onları sürükleyici eller sana doğru çeker» diyerek, şâir bu hissi, yine tabii bir şekilde, fakat fevkalâde bir kudretle anlatır.

Bundan başka, kendisine karşı minnet duyduğu kimsenin yanında hâin mevkiine düşmesi ve onun kendisini tehdit etmesi de şâirimize çok güzel beyitler ilham etmiştir. Bir yerde şöyle diyor: «Aramızda Râkis vadisi ve tepeler olduğu halde Abū Qābūs'un yersiz tehdidi gelip bana yetti. Bunun üzerine, dişlerinde öldürücü ve tedavi edilmez zehirler bulunan alacalı ince ok yılanı üzerine atılmış gibi geceledim.» Burada, yine tedâî devam ediyor: «Öyle bir yılan ki soktuğu adamlar, zehirin tesiri ilerlemesini diye, elinde sallıyarak gürültü yaptırdığı kadın zil ve halhalları ile sabaha kadar uykudan alıkonur; yılanlar, onun hastayı bâzan rahat bırakan, bâzan tekrar gelen zehrinin fenalığından birbirlerini korkuturlar» (III, 10—13). Bir başka yerde aynı hali, yine aynı huşunetle şöyle anlatır: «Gecemi, ziyaretçi kadınlar bana *haras* dikenlerinden bir yatak sermişler ve yatağım onunla yükseltilmiş ve karıştırılmış gibi geçirdim» (IV, 4). Tehdit sözlerinin hassas bir gönüle batması daha acı ve canlı bir şekilde anlatabilir miydi? İşte an-Nābiğa'nın itizâriyatında anlattığı en belli başlı hisler bunlardır. Diğer şiirlerine gelince, onlarda mevzu ayrı olmakla beraber, anlatış tarzı her zaman bu kadar canlıdır ve her birinde burada tesadüf olunanlar kadar — bir kısmı daha evvel geçmiş olan — güzel teşbihler bulmak mümkündür. Bu izahattan anlaşılıyor ki, an-Nābiğa'nın şiirinde, müslüman şâirlerde sık sık görülen ve çok beğenilen lâfzi sanatlardan, tâbiî olarak gelmiş bulunan birkaçı müstesna, hiçbirine tesadüf edilmez. Onun şiirinin bütün kuvveti, biraz evvel söylediği gibi, canlı teşbihlerden gelmektedir. Şimdiye kadar verilmiş olan misâller tahlil edilecek olursa, görülür ki, esas unsurları maddî hayattan alınmış olup, aradaki münâsebet mânevidir. O, «sen beni ihata ediveren gece gibisin» derken, memduhu ile gece arasında hakikî bir benzerlik olmayıp, vech-i şebeh kaçınılmaz bir kuvvete sahip olmaktır. Galiba bu teşbihle-

rin kuvveti de, Tâhâ Husayn'in söylediği gibi, bundan ileri gelmektedir¹. Şâir evvelâ gözümüzün önüne müşahhas bir şey getirerek, muhayyilemizi harekete getirir, sonra bu faaliyeti daha fazla ileri götürüp, bize müşebbeh ile müşebbehünbih arasında başka münâsebetler buldurtur. Bu suretle ruhumuz şâiria hislerine bilfiil iştirâk etmiş bulunur.

Büsbütün ayrı bir nevi olan hicivlere gelince, bunlar bahis konusu olunca, hiçbir zaman muahhar devirlerde görülen hicviyelerin kabalığını ve iğrençliğini hatırlamamak lâzımdır. Bunlarda an-Nâbiğa bilhassa zekâsını kullanıyor, düşmanın en zayıf noktalarını seçiyor, en öldürücü darbelerini bu noktalara indiriyor. Haltercumesi yazılırken anlatıldığı gibi, ʿAmir b. Tufayl'in, kabîlesini hicvettiğini duyunca, onun hicvini ve cevaplarını okudu, sonra, «Onu böyle hicvetmemelidir» diyerek, kendisi hicvetti. Bu hicivden (*Diwan*, XXIX) elimizde on beyit vardır ki, belki asıl büyük şiirin bir kısmıdır. Elimizdeki parça şöyle başlar: «ʿAmir cehâletle söylemişse de, zâten câhillik en çok gençlerden beklenir. Sen baban gibi veyahut amcan Abu 'l-Barâ' gibi ol da, idare ve doğru hareket sana yakışsın». Daha aşağıda, acı bir istihza ile, şöyle devam eder: «Saçın ağardığı zaman, veyahut kargaların tüyleri beyazlandığı vakit akılanacaksın». Görülüyor ki, bu hicivde adı küfür namına bir şey bulmak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, an-Nâbiğa tarafından an-Nuʿmân'ın aleyhinde yazılmış gibi gösterilen müstehcen beyitler şâirimize âit olamaz². Kudretinden emin olan şâirimiz, küfürlere karşı bile, küfürle cevap vermez. Aynı kabîleden olan Zabbân ile Huzaym hakkındaki hicivleri yazdıkları vakit, onlara şu hicivle cevap verdi (*Diwân*, VIII): «O hicivlerin cevabı her birinize ve malınıza gelip çatan her süvari zümresinde olacaktı. Başkalarının başına işler gelmesini bekleyenin başına, bakir olmayıp, — misâli görülmekte olan — felâketler gelir. Aramızda Hacar dağları ve ʿAzib varken, hakkımda küfürlü ve yersiz sözler sarfetmek size düşmezdi. Alevlenmeleri korun alevlenmesi gibi olan, üzerinden kan damlayan, çirkin sözlerden sakınınız».

¹ *Fi'l-adab al-câhili*, s. 340 ve 341.

² Zâten bu hicivlerin Qurayc-ogulları tarafından uydurulduğu söylenir.

Fakat an-Nābiga'nın hicivleri her zaman böyle sırf zekâ ve lisanına hâkim olan bir adamın şiiri değildir. Onda nâdir olmakla beraber hakikî şiir usurları, bundan evvelki şiirin son beytinde olduğu gibi, parlak ve çok şâirane tasavvurlar bulmak her zaman mümkündür. Bize kadar gelmiş yegâne tam hicviyesi olan *Diwân*, XII, aynen kaside gibi, çadır izlerinin tasviri ile başlar. Dokuz beyit kadar devam eden bu kısımdan sonra, «Haber aldım ki, Zura, bana şiirlerin gariplerini gönderiyor, halbuki cehalet ve hafiflik ismi gibi kötüdür» diyerek, asıl mevzua geçiyor ve «Ey Zura, yemin ederim ki, ben, yakınlığı düşmana meşakkat veren adamlardanım» diye kendisini ve kabilesini medhe geçer. Onların «geniş ve açık araziye daraltan, sert topraklı tepeleri düz ovalar gibi bırakan topluluk» (XII, 14)'lar ile taarruz edeceğini, «demir pasından fena fena kokan, demir silâhları altında al-Baqqâr cinlerine benzeyen Qu'ayn-oğullarının tırnaklarını kesmeden —silahlı olarak—» (17—18) yardımlarına koşacağını anlatır; nihayet «etrafında bana karşı gelmeyen Dubyan-oğulları ve hepsi müdâfiim olan Bağid-oğulları vardır» deyip, hicviyesini bitirir.

Kabilesini tasvir ederken, onları hakikaten biraz mubalâgalı ve güzel bir şekilde anlatır; silâh arkadaşları olan Qu'ayn-oğullarının tasviri, görüldüğü gibi, vahşi ve haşin olmakla beraber, canlı ve güzeldir. Elhasıl denilebilir ki, an-Nābiga hicviyelerinde adı küfür ve sözlerden sakınmıştır. Bu şiirlerin zevkine varmak çok güç, hele tercümede imkânsız gibi ise de, onu hakikî ve şarkta misâli az bulunur bir hiciv şâiri addetmek yanlış olmayacaktır.

An-Nābiga'nın *Diwân*'ına bakılırsa, sırf aşk sebebi ile söylenmiş bir tek şiire bile tesadüf edilemez. Tam kaside veya hicviyelerin başında görülen bahar vaktinde tanıdığını söylediği, bir defasında çadırının izini 7 sene sonra bile arayıp, bulduğunu anlattığı Mayya'nın aşkı, bu şiir başlangıçlarının bütün güzelliğine rağmen, galiba yalnız şekli tamamlamak veya terketmek için bir lüzum görülmeyen bir itiyada devam etmek için yazılmış gibi görünüyor. Çünkü çadırının etrafındaki çukurların nasıl yapıldığını, nasıl düzeltildiğini hatırlayan ve her şeyi en ince teferruatına kadar tasvir eden şâirimiz, uzun senelerden sonra bile arkasından ağladığı, saçının ağarmış olmasına rağmen, aşkını unutmadığı Mayya'nın ne saçları, ne gözleri, ne de hiçbir şeyi hakkında en ufak bir teferruatı girmişti. Tasvirin onda şiirin en esash

unsuru olduğu düşünülürse, sevgilisini en basit bir şekilde olsun tasvir etmediğini görmek, her halde çok gariptir. Bundan dolayı şâiri, Mayya diye bahsettiği sevgilisini tasvir etmekten alıkoyan şeyi, onun hakikat halde hiçbir zaman mevcut olmadığına aramak lâzımdır. Zâten onun kabilesine vazifelerle yüklü olan omuzunda başka yükler için yer kalmamış olmalıdır. Bununla beraber an-Nâbiğa kadın güzelliğini hissetmemiş ve duymamış bir şâir değildir. Divanında bulunan bir tek kaside (*Diwan*, II) yalnız bir güzelin, rivâyete göre an-Nu'mân Abu Qâbûs'un serbest ahlâklı zevcesi al-Mutacarrida'nın, daha doğrusu onun bir gözdesinin, tasviridir.

Daha evvel de söylendiği gibi hükümdarın emri ile yazılmış olması çok muhtemel olan bu şiir, tesadüfen çıplak olarak gördüğü bu güzel kadın hakkında olup, sonlarına doğru pek fazla açık saçık birkaç beyti (30 — 34) ihtiva etmesine rağmen, bütünü ile bakıldığı vakit, adî ve bayağı olmak şöyle dursun, çok kuvvetli ve güzeldir. Ondaki bu güzellik, ne Camil al-'Udri'nin, ne de Kutayyir'in şiirlerinde olduğu gibi, ifâde edilen aşkın derinliğinden ileri gelmez; burada anlatılan şey en basit de olsa, bir aşk değil, bir kadının güzellik ve câzibesidir. O, bütün şiirlerinde gördüğümüz fevkalâde tasvir kuvvetini bu şiirde daha büyük bir maharetle kullanır ve yine mutat teşbihleri sâyesinde, mevzuun icap ettirdiği bayalığı ortadan kaldırır, ona hakikî ve öz bir şâir manzarası verir.

Kaside bir ayrılığın başlangıcını anlatmakla başlar. Ayrıldığı sevgilisi yine Mayya'dır. Fakat onun hikâyesi çok devam etmez, hemen birkaç beyit sonra, bâzı nüshalarda Mahdad rivâyeti ile ismi gösterilen asıl güzel kadına geçilir. O «o kadar güzel konuşuyordu ki, cevap verebilselerdi, yalçın ve sarp kızgın dağların dişi keçileri ona yaklaşırlardı. O öyle bir sedef incisine benzer ki, onu denizden çıkaran dalgıç, gördüğü vakit, sevinçlidir ve sevinç sesleri çıkararak secde eder; yahut da mermerden bir heykeldir ki, tuğladan yapılmış, kireçle sıvanmış bir kaide üzerinde yükselmiştir» (9 — 11). Câzibesine gelince, «eğer evlenmemiş, dindar, ibâdetle meşgul, saç sakalı kırçillaşmış bir râhip onu görseydi, onun güzelliğine ve sözünün hoşluğuna hayran olur ve bunu doğru olmasa da, doğru ve mubah sanırdı» (12—13).

Bundan sonra şâir onun yanındaki hâlini anlatır, «seni ziyârete geldiğim zaman her yer, memleket genişler; senden ayrıldığım vakit, oturduğum yer bile daralır» beyti (14) ile bu iki halde ruhî vaziyetini hakikaten güzel bir şekilde ifade eder. Daha ileride, bir gün onun istemeden, tülünü nasıl düşürdüğünü, ince, nâzik elleri, dayandığı direk üzerine meyletmış asma dalı gibi sık, kömür gibi siyah saçlarıyla yüzünü nasıl sakladığını söyleyerek, kendisine hastanın, ziyaretçilerin yüzüne bakışı gibi bir bakışla bir şey söylemek ister gibi baktığını» (19) anlatıyor. Nihayet diğer uzuvlarının tasvirine geçiyor. Bu tasvir, an-Nâbiğa'nın diğer şiirlerinde olduğu gibi gayet canlı teşbihlerle doludur. Meselâ onun dudaklarını ve dişlerini şöyle tasvir eder: «Koruluk kumrusu kanadının uzun tüyleri gibi siyahımsı esmer iki dudağı arasında dolu daneleri gibi dişlerini gösterir ki, etlerinin rengi sürme taşı ile karartılmıştır ve dişleri, bir yağmur sabahında, dipleri henüz rutubetli, üstü kurumuş bir patatyanın beyaz tüveyçlerine benzer». Burada diş etlerinin sürme taşı ile karartılması, dudakların —bugün olduğu gibi— kırmızılık yerine, esmerlikle tavsifi gibi yabancı bulduğumuz âdetlere rağmen, onları kumru kanadının uzun tüyelerine, dişleri dolu tanelerine benzetmesi, birden bire tasavvuru gayet müşahhas, canlı ve elle tutulabilir bir hale getirmektedir. Dişleri tekrar yağmur sabahında güneş ışığı altında henüz üstü kurumuş, fakat aşağı kısımları, rutubetli bir papatyaya benzetirken, onun ne kadar teferruatçı bir düşünce ile hareket ettiği —burada vech-i şebek yalnız beyazlık olmayıp, diş etlerinin ıslaklığı, dişin biraz daha kuru gibi görünmesi, nihayet intizamı v. s.'dir — ilk nazarda hiç hatıra gelmemekte, fakat papatya tasavvuru ile, zaten mevcut olan bu münâsebetler birdenbire duyulmuş gibi anı olarak ruhumuza yerleşmektedir. Böyle teşbihlerle devam eden şiir şöyle nihayet bulur: «Onun çeşmesinden bir defa su içmeğe gelen, içtikten sonra ondan ayrılmadığı gibi, ayrıldıktan sonra bir başka çeşmeye giden de yoktur» (35).

Son olarak denilebilir ki, an-Nâbiğa'nın dar ve mahdut bir âlem içinde yaşadığı ve şiirlerinde bu âlemi canlandırdığı düşünülecek olursa, onun şahsında her kalbe hitap eden bir şâir görmek imkânsız gibi zannolunur. Fakat o, dokunduğu her şeyi canlandıran, asırlardan sonra bile, sevdiği veya nefret ettiği şeylere karşı halâ ruhumuzda bir alâka, bir heyecan uyandıran,

mahdutluğu içinde beşerî bir şâirdir. Kafası içinde renk ve ışıktan başka bir şey yokmuş gibidir, fakat bu renk ve ışık halâ karşımızdadır. Hisleri içinde, bütün âlemi birbirine bağlı ve birbirinden ayrılmaz, aynı şeyi duyar cüzüleri gibi gördü, biz de bugün şiirini okurken o cüzülerden biri gibiyiz ve onun nefesi her an etrafımızı sarmaktadır.

Kızdı hiciv oklarını attı, istedi medih oklarını attı, korktu özür oklarını attı; bunları yalnız muhataplarının değil, belki bütün insanların kalbine isabet ettirdi¹.

¹ 593'de ölmüş olan Badî'azzamân al-Hamadânî'nin fikridir. Bk. burada s. 113.